

Karjala keele Kolvitsa murrak

Kuidas varieerub hääbuva keele idiolekt?

PETAR KEHAYOV, DENIS KUZMIN

Hõre asustus, lahusolek keelesugulastest, keelte ja murrete segunemine ning lähenev keelesurm¹ pakuvad põnevat ainet keele varieerumise uurimiseks. Samas kasutavad variatiivsuslingvistid sellistes tingimustes kogutud keelematerjali harva. Põhjus on lihtne: tänapäeva variatiivsuslingvistika on eelkõige kvantitatiivne uurimissuund, mis jookseb võidu üha kasvavate andmekogudega. Mida suurem on korpus, seda paremini saab varieerumist tuvastada ja analüüsida üha komplekssemate statistiliste meetodite abil. Äärealade isolatsiooni, keelte ja murrete segunemise ja hääbumise tingimustes kogutud materjal on aga tihti liiga väike selleks, et pakkuda sisendit moodsale variatiivsuslingvistilisele uurimusele.

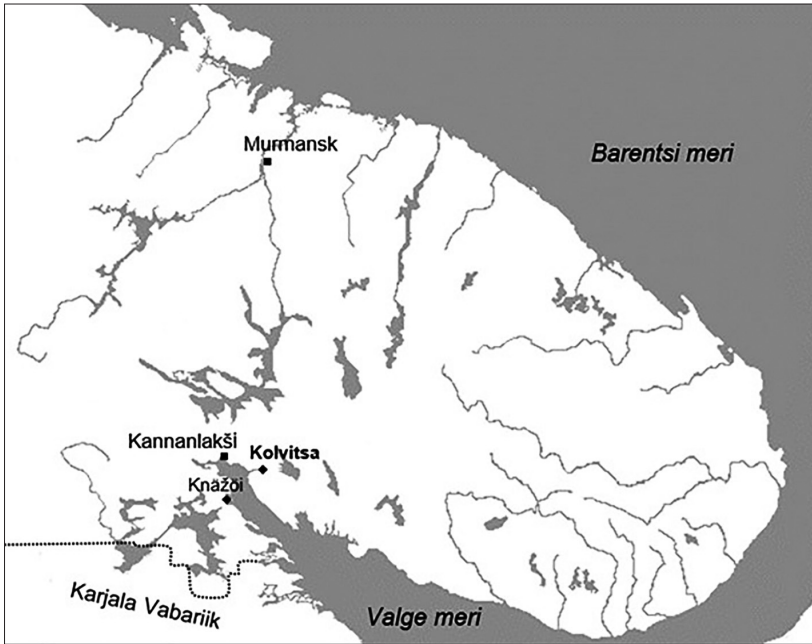
Artiklis vaatleme varieerumist ühes perifeerses karjala murrakus, mida räägitakse Murmanski oblastis Koola poolsaare edelaosas asuvas Kolvitsa külas (vt kaarti 1). Piirkond on hõredalt asustatud, kohalik karjala kogukond on elanud oma külas kompaktselt ja kaugel teistest karjalastest. Lähim küla, kus karjala keelt räägiti, Knjažaja Guba (krj *Knäžöi*), asub 82 km kaugusel üle Valge mere. Kolvitsa murrak tekkis lähedaste Valge mere Karjala (st päriskarjala põhjapoolsete) murrakute segunemisel. Küla asutasid 1894. aastal karjalased, kes rändasid välja erinevatest küladest Oulanka, Pistojärvi, Kiestinki, Vuokkiniemi, Uhtua ja Kieretti kihelkonnas Mandri-Karjalas. Kaart 2 näitab neid kihelkondi karjala keelealal. Kui XX sajandi esimesel poolel oli Kolvitsa puhas karjala küla, siis tänapäeval on seal suvilaasustus, kus karjala keelt enam ei kuule. 2017. aastal oli külas kaheksa keeleoskajat (vanim sündinud 1934. a, noorim 1956. a), kes suhtlesid omavahel enamasti vene keeles.

2017. ja 2018. aastal tegime külas välitöid, lindistades 31 tundi kõikeid karjala keele oskajatega.² See materjal on liiga napp kohaliku keele uurimiseks, kuid õnneks ei olnud me esimesed külas töötanud uurijad. Kolvitsa „avastajateks” läänemeresoome keele- ja kultuuriteaduse jaoks võib pidada Aleksandra S. Stepanovat ja Nina A. Lavoneni, kes sattusid Kandalakša linna (krj *Kannanlakši*) 1972. aastal ning oma suureks üllatuseks said teada, et 40 km ida suunas asub üks karjala küla. Vene teaduste akadeemia Petrozavodski harus töötavad folkloristid lindistasid ligi seitse tundi kõnet ja laule. Samal aastal käis Kolvitsas ka keeleteadlane Pekka Zaikov, kelle lindistatud helimaterjali pikkus on ainult 40 minutit. 1987. aastal väisas küla folklorist Aleksei Konkka, kes lindistas ligi kolm tundi materjali.³

¹ Artiklis kasutame terminit *keelesurm* termini *keelevahetus* sünonüümuna.

² See materjal on hoiul Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis.

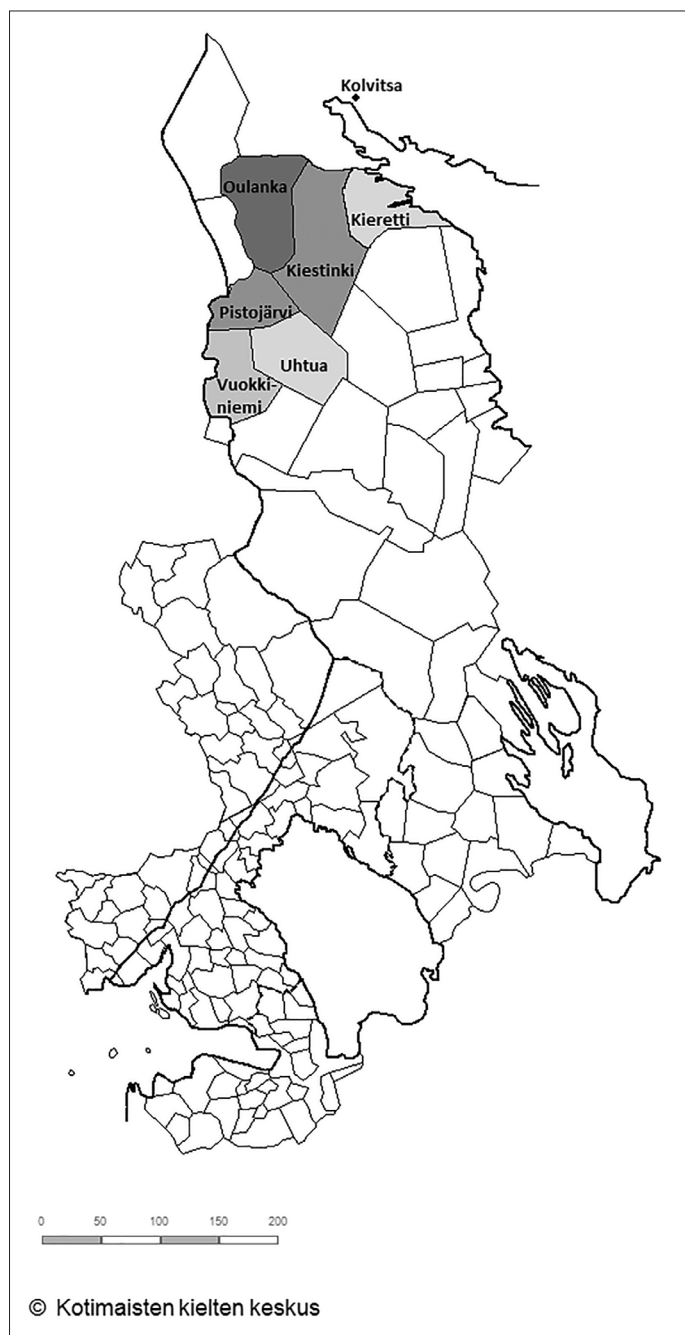
³ Need materjalid on hoiul Vene teaduste akadeemia Karjala teaduskeskuse keele, kirjanduse ja ajaloo instituudis. Oleme tänulikud loa eest neid kasutada.

Kaart 1. Kolvitsa küla ja Koola poolsaar. Kolvitsa ümbruse asulad on karjalakeelsete nimedega, ülejäänud kohanimed on eesti keeles.

Valdav osa sellest materjalist koosneb vabadest vestlustest, kus uurija usutleb karjala keeles Kolvitsa elanikke erinevatel teemadel, mis teda huvitavad, kuid laseb keelejuhil soovi korral teemat muuta ja vestlust suunata. See tähendab omakorda, et materjalis esinevaid keelendeid ja nähtusi ei ole (enamjuhul) intervjuueerija esile kutsunud, vaid nende esinemine on juhuslik ning nende suhteline sagedus materjalis vastab üldjoontes nende sagedusele keeles üldiselt.

Meie analüüsisime kogu aastatel 1972, 1987 ning 2017 ja 2018 salvestatud materjali, mille tulemused avaldame monograafias (Kehayov, Kuzmin (ilmumas)). Käesolevas artiklis esitame aga mõningaid tähelepanekuid kohaliku keele varieerumise kohta, millega loodame kõnetada teisi läänemeresoome murrete spetsialiste, aga ka variatiivsusingviste ja keele erosiooni (ingl *language attrition*) uurijaid. Materjal annab võimaluse uurida keele varieerumist ajas ja ruumis. Kolvitsa praeguste elanike vanemad, vanavanemad ja vanavanavanemad tulid erinevatest Mandri-Karjala paikadest ja sealt päritud murdeerinevused peegelduvad isegi kõige uuemas keeleainestikus (2017/2018). Veelgi enam, keel ei varieeru ainult kõnelejate vahel, mida saab jälgida eri kõnelejate keekekasutuse võrdluses, vaid ka üksikkõneleja keekekasutuses. Just idiolektisesele varieerumisele käesolevas artiklis keskendumegi. Järgnevalt kirjeldame erinevaid varieerumise tüüpe, seejärel käsitleme varieerumist Kolvitsa idiolektide sõnavaras, morfofonoloogias ja morfoloogias.

Kaart 2. Kihelkonnad Karjalas, kust Kolvitsa elanikud või nende (esi)vanemad on välja rännanud: mida tumedam värv, seda rohkem inimesi on välja rännanud (KPT-Kotus).

1. Keele varieerumise tüübid

Leiv Flydali (1951) ja Eugenio Coseriu (nt 1988: 273–285) klassikaliseks saanud liigituse järgi on varieerumise tüübid diakrooniline (varieerumine ajateljel), diatopiline (geograafiline varieerumine), diastraatiline (sotsiaalne varieerumine, nt sotsiaalse staatuse, vanuse ja elukutse järgi) ja diafaasiline (varieerumine registri ja suhtlus-situatsiooni järgi).

Teine võimalik liigitus eristab idiolektidevahelist ja idiolektisest varieerumist. Nii idiolektidevaheline kui ka idiolektisene varieerumine võib olla diakroonilist, diatopilist ja diafaasilist laadi (diastraatilise varieerumise all käsitatakse seevastu enamasti idiolektidevahelist varieerumist; see puudutab eri inimeste keele omapära sõltuvalt sotsiaalsest grupist, kuhu nad kuuluvad). Diakrooniliselt saab ühe kõneleja keel varieeruda nii, et Kolvitsa elanik kasutab vähem vorme kui oma lapsepõlves, siis kui veel elasid tema vanavanemad, kellega ta suhtles karjala keeles. Samamoodi võivad tema (esi)vanemad pärineda erinevatest kohtadest Mandri-Karjalas ning need diatopilised erinevused võivad kajastuda omamoodi rajasõltuvusena tema kõnes: ta kasutab eri murrakutest pärit vorme, mis ei esine üheski algupärase karjala murrakus koos. Sama kõneleja võib kasutada erinevaid vorme ka sõltuvalt sellest, mis teemal või kellega ta suhtleb. See on diafaasilise varieerumise näide.

Viimane meid huvitav varieerumise tüüp on kontekstipõhine *vs.* vaba varieerumine. Esimene on tingitud mõnest või mitmest keelesisesest tegurist (semantikast, fonotaktikast, morfotaktikast või süntaksist) ehk keele struktuurist. Teisel juhul ei sõltu varieerumine struktuurist. Sellise vaba ehk motiveerimata varieerumise saab teha kindlaks idiolektisiseselt, jälgides kõneleja erinevaid vormivalikuid.

Läänemeresoome keeleteaduses on eelkõige uuritud diakroonilist ja diatopilist varieerumist ja neidki enamasti üksteisest lahus – esimesega on tegelenud keeleajaloolased, teisega murdeuurijad. Muud siin nimetatud varieerumise tüübid on pärinud vähem tähelepanu ning mitmeid varieerumise põhjusi (ja nende mõju) uuritakse harva koos. Eranditena olgu toodud Maarja-Liisa Pilviku, Helen Plado ja Liina Lindströmi (2021) uurimus ees- ja tagaeituse konkurentsist võru ja seto eituslausetes ning peatselt ilmuv Fedor Rozhanskiy ja Anna Schwarz'i uurimus isuri Soikola murde asesõnadest, kus autorid kaaluvad iga vormivahelduse puhul, millise varieerumise tüübiga on tegu (Rozhanskiy, Schwarz (ilmumas)).

Artiklis vaatleme keelekasutuse varieerumist indiviidi tasandil ehk idiolektisiseselt. Uurime a) diatopilist ehk geograafiast tingitud varieerumist, b) keelesurma käigus asetleidvast struktuuri erosioonist tingitud varieerumist (erosioon on ajaline nähtus ehk tegu on diakrooniaga) ning c) kontekstipõhist *vs.* vaba varieerumist. Diastraatiline varieerumine ei ole omane ohustatud väikekeeltele, millel puudub kirjasõna. Meie keelejuhid erinevad suuresti haridustaseme poolest, kuid me ei täheldanud sotsiaalset varieerumist nende karjala keeles. Kindlasti leiaksime seda, kui uuriksime nende vene keelt. Tuleb märkida ka, et hääbuvate soome-ugri keelte viimased oskajad on tavaliselt homogeenne grupp (enamasti vanemad naised) ning seetõttu nad ei sobi hästi diastraatilise varieerumise uurimiseks. Diafaasiline

varieerumine puudutab suhtlussituatsioonist tulenevaid erinevusi. Me ei täheldanud sellist varieerumist ilmselt seetõttu, et salvestatud suhtlussituatsioonid olid liiga ühesugused (uurija vestleb keelejuhiga).

2. Idiolektisene varieerumine Kolvitsa murrakus

Kolvitsa on isoleeritud segamurrak, mis põlvneb lähedastest Valge mere Karjala murrakutest. Küla elanikud on mitme migratsioonilaine järeltulijad. Esimesed pered tulid Oulanka kihelkonnast, järgmistel aastakümnetel tuli inimesi sellest lõunasse ja itta jäävatest kihelkondadest. Iga värskest tulnu püüdis kohandada oma kodumurrakut kohalike, Karjalast varem väljarännanud külaelanike keelepruugiga. Suhe Mandri-Karjala sugulastega katkes tasapisi pärast Teist maailmasõda ning XX sajandi viimastel aastakümnetel hakkas karjala keel külas välja surema. Seda ei antud enam järgmisele põlvkonnale edasi ka põhjusel, et juba 1930-ndatel ja 1940-ndatel sündinud põlvkonnad abiellusid enamasti venelastega ning kodukeeleks kujunes vene keel.

Tabel 1. Kolvitsa murraku keelejuhtide andmed.

Anonüümne tähistaja (intervjueerimise aasta)	Sünniaasta	Sünnikoht	Keeleoskuse tase
AKA (1972)	1898	Kolvitsa, Kandalakša kihelkond	täiskeelne kõneleja
FSK (1972)	1906	Kolvitsa, Kandalakša kihelkond	täiskeelne kõneleja
MAA (1972)	1887	Vartielampi, Oulanka kihelkond	täiskeelne kõneleja
MAK (1972)	1898	Kolvitsa, Kandalakša kihelkond	täiskeelne kõneleja
MIB (1972)	1895	Pistojärvi, Pistojärvi kihelkond	täiskeelne kõneleja
MIP (1972, 1987)	1910	Kolvitsa, Kandalakša kihelkond	täiskeelne kõneleja
MKA (1972)	1905	Niska, Oulanka kihelkond	täiskeelne kõneleja
AEM (1987)	1914	Vuonninen, Vuokkiniemi kihelkond	täiskeelne kõneleja
NAL (1987)	1907	Kiestinki, Kiestinki kihelkond	täiskeelne kõneleja
AAG (2017)	1938	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	ladus (kuid mitte täiskeelne) kõneleja
GAB (2017, 2018)	1940	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	ladus (kuid mitte täiskeelne) kõneleja
IAM (2017, 2018)	1944	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	poolkeelne kõneleja
LEZ (2017, 2018)	1941	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	täiskeelne kõneleja
NVI (2018)	1956	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	poolkeelne kõneleja
OAP (2018)	1952	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	poolkeelne kõneleja
SSA (2017)	1944	Kolvitsa, Kandalakša rajoon	ladus (kuid mitte täiskeelne) kõneleja

Tabelis 1 on keelejuhtide andmed, kelle keele varieerumist on artiklis analüüsitud. Kõneleja anonüümne nimekuju koosneb ees-, isa- ja perekonnanime algustähest, sellele järgnev arv näitab intervjueerimise aastat. Keelejuhid on jaotatud kolme rühma: täiskeelsed kõnelejad on lapsepõlves omandanud täiel määral karjala keele ja interv-

juu ajal ei ole nende jutus üldse (või on ainult üksikuid) keele lagunemise märke; ladusad (kuid mitte täiskeelsed) kõnelejad on lapsepõlves ilmselt samuti omandanud keele täiel määral, kuid täiskasvanueas esineb nende jutus keele vähese kasutamise tõttu ulatuslikke keele lagunemise märke; poolkeelsetel kõnelejatel on keeleomandamine lapsepõlves jäänud poolikuks, mis ilmneb nende puudulikus sõnavaras ja väga lihtsustatud grammatikas.

2.1. Idiolektisene varieerumine sõnavaras

Materjalis esineb samatähenduslikke sõnu, millel on erinev geograafiline levik Mandri-Karjalas. Näiteks dünaamilist modaalsust väljendavad tegusõnad *mahtua* ja *mal(t)tua* tähistavad oskust, omandatud vaimset võimet ('oskama, teadma kuidas olla oma oskustega millekski võimeline'). Verb *mahtua* esineb selles tähenduses enamasti koos infinitiivse laiendiga (23 esinemisjuhtu materjalis), nt *mie mahan i joikuu* 'ma oskan ka joiguda' (MKA 1972), *mahtoi kestrata* 'oskas kedrata' (SSA 2017), kuid ka nimisõnalise laiendiga, nt *en ni maha sitä virttä* 'ma ei oska seda laulu' (MKA 1972). Karjala murrete atlas (Bubrih jt 1997) ja karjala keele võrgusõnaraamat (Torikka 2009) annavad aimu *mahtua* geograafilisest levikust. Selles tähenduses esineb verb päriskarjala põhjamurretes (ehk Valge mere karjala murretes), kust pärineb ka Kolvitsa karjala murrak. Kuid kolvitslased kasutavad oskamise ja omandatud vaimse võime tähenduses ka verbi *maltua*, mis on omane päriskarjala lõunamurretele, samuti Aunuse karjala ja lüüdi keelele. Bubrihi jt (1997) kaart 209 näitab ainult ühte kohta, kus *maltua* esineb selles tähenduses: Kämpäli küla Kiestinki kihelkonna lõunaosas, mis jääb alale, kust karjalased emigreerusid Kolvitsasse. Karjala keele võrgusõnaraamat (Torikka 2009) toob näiteid ka Petsamost (Kiestinki siirdemurre), Uhtuast ja Kontokkist, kuid üldiselt on see verb Valge mere Karjala murretes kasutusel hoopis teises tähenduses: 'aru saama, mõistma, olema (millestki) teadlik'. Omandatud vaimse võime väljendamiseks kasutatakse *maltua*-verbi eelkõige nimisõnalise laiendiga, nt *iänellä itkuu sitä mie kyllä malttasin* 'itkulaulu laulda, seda ma oskasin küll' (MIB 1972), kuid materjalis on ka infinitiiviga näiteid: *yksi še ei ni eloissella maltan* 'üksinda ei osanud ta mängida' (MIB 1972), *a myöhän emmæ malta lukie* 'meie aga ei oska lugeda' (LEZ 2018).

Paljude Kolvitsa murraku kõnelejate jaoks on *maltua* vabalt asendatav *mahtua* verbiga, mis on algupärane oskamist ja vaimset võimet väljendav verb Valge mere Karjala murretes. Sellised keelejuhid on näiteks LEZ 2017/2018, OAP 2018, SSA 2017, MIB 1972 ja MKA 1972. Viimane räägib intervjuus improviseeritud laulmisest ja kasutab nii *ken mahtau kaunehemmašti sloožiē* 'mõni oskab ilusamini värsse kokku panna' kui ka *ken maltau enemmän sočinie* 'kes oskab paremini luuletada' (MKA 1972). Mõned 2017. ja 2018. aasta keelejuhid kõhklevad, kumba vormi kasutada, ja kasutavad mõlemat ühes lauses, nt *tytär hänee ei malta, ei maha, maltau pikkuse(n)* 'tema tütar ei oska (rääkida karjala keelt), ta ei oska, või oskab, aga ainult natuke' (SSA 2017).

Kolvitsas esineb ka kolmas verb – *šuaattua* –, mis väljendab oskamist ehk omandatud vaimset võimet. See esineb ainult keelejuhtide MIB ja MAK kõnes (kokku neli

korda), kellest esimene kasutab selles tähenduses ka verbe *mahtua* ja *maltua*, teine *mahtua* (temaga tehtud intervjuu ei sisalda sõna *maltua*), nt *muuta en šuattan, ka itkie šitā šuattasin kyllä* 'muud ma ei osanud, kuid itkeda oskasin küll' (MIB 1972), *en šuattan ni arvuutella* 'ma ei osanud ka mõistatusi' (MAK 1972). Karjala keele sõnavarakogude (Bubrihi jt 1997: kaart 209; Torikka 2009; Fedotova, Bojko 2009) põhjal võib öelda, et nendes kihelkondades, kust on pärit kolvitslased, esineb *šuattua* antud tähenduses Vuokkiniemis, Uhtuas, Kiestinkis ja Pistojarvis, seega migratsiooni lähteala lõuna- ja keskosas. Selle verbi esinemine Pistojarvis sündinud MIB-i kõnes on seega ootuspärane. Ootamatu on verbi esinemine MAK-i jutus, kelle juured on põhjas (Oulankas). Võimalik, et *šuattua* on olnud kasutusel Kolvitsas ja on saanud mingil hetkel küla „üldkeele” osaks, kuid hiljem on *mahtua* ja *maltua* hakanud seda välja tõrjuma.

Verbitähendus 'aru saama' pakub teise näite erineva geograafilise levikuga verbide konkurentsist Kolvitsa murrakus. Mainisime, et seda väljendatakse enamikus Valge mere Karjala murretes verbiga *mal(t)tua*: Bubrihi jt (1997: kaart 204) järgi on see nii Kiestinki, Oulanka (v.a Vartielampi külas), Kieretti, Vitsataipale ja Paanajärvi kihelkonnas; võrgusõnaraamat (Torikka 2009) toob näiteid ka Uhtuast, Petsamost ja Jyskyjärvist. Valge mere murde edelaosas, Soome läheduses Pistojarvis, Vuokkiniemis ja (vähemalt osaliselt) Uhtuas aga väljendatakse tähendust 'aru saama' valdavalt verbiga *ymmärtyä*, mis esineb Kolvitsa materjalis ainult viis korda.

Kuidas need tõsiasjad seostuvad Kolvitsa keelejuhtide päritoluga? 1972. aastal esineb *ymmärtyä* keelejuhtide AKA, MKA ja MIP keeles, nt *en ymmärrä* 'ma ei saa aru' (AKA 1972), *ei ymmärtyä šuanun* 'tal ei õnnestunud aru saada' (MKA 1972). MIP kasutab seda verbi ka 1987. a lindistustes (*ei ymmärrä* 'ta ei saa aru'). Uuemas materjalis esineb *ymmärtyä* ainult ühel korral: *ei ymmärretä karjalakši* 'nad ei saa karjala keelest aru' (OAP 2018). MIP ja OAP on suguvõsast, kelle juured on ilmselt Pistojarvi kandis. AKA ja MKA juured on jällegi Oulanka kihelkonnas, st valdavalt *maltua*-piirkonnas (ainsaks erandiks on Vartielampi, mis asub endisel, 1940. aasta eelsel Soome ja Nõukogude Liidu piirilal). Seega on pinge *maltua* ja *ymmärtyä* vahel tunda nende kõnelejate keeles, kelle juured on läänepoolsemas Valge mere Karjalas. Kõik keelejuhid, kes kasutavad *ymmärtyä* tähenduses 'aru saama', kasutavad samas tähenduses ka verbi *maltua*. Ei saa välistada ka otsest soome keele mõju, kus antud tähendus edastatakse verbiga *ymmärtää*. MKA (snd 1905) ja MIP (snd 1910) käisid Kolvitsa koolis 1910-ndate lõpus ja 1920-ndate alguses, kui koolis õpetati veel soome keelt.⁴ OAP (snd 1952) kuulub põlvkonda, kes ei õppinud koolis soome keelt, kuid tal on Soome tuttavaid, kellelt ta on keelt õppinud. Huvitaval kombel kasutatakse kõikides Kolvitsa näidetes verbi *ymmärtyä* eituse mõjualas ('ei saa aru', 'ei võinud aru saada'). Viiest juhust aga ei piisa väiteks, et tegu on eituselembese verbiga.

Konkreetse tähendusega ja kõrge sagedusega sõna esinemine kahe erineva leksemina ei ole ökonoomne, kuid Kolvitsa pakub selle kohta rohkelt näiteid. Tähendust 'töötama, tööd tegema' antakse edasi kahe verbiga: *ruatua* ja *työjellä*. *Ruatua* väljendab külaelanike järgi pigem mitte tööalast, vaid füüsilist tegevust,

⁴ 1938. aastal loovutas Karjala ANSV äsja moodustatud Murmanski oblastile Kandalakša piirkonna, kuhu kuulus ka Kolvitsa. Sellega seoses lõpetati koolides soome keele õpetamine.

kodutööde tegemist ja masina toimimist, *työjellä* aga ametis olekut, töötamist töövõtjana; vrd *ei še kesillä ollun meilä joutuu, meilä piti ruatua* 'suvel me ei jõudnud, pidime töötama (põllutöid tegema)' (MKA 1972), *miulla maššina ruotau, vuadetta pešey* 'mul pesumasin töötab, peseb riideid' (LEZ 2018) ja *toatto konša predsedatelem työjeli* 'kui isa töötas esimehena' (GAB 2018). Kuid tänapäeva keelejuhid kasutavad neid verbe kontekstist sõltumatult, laiendades *työjellä* ka majapidamis- ja füüsiliste tööde tegemisele ja *ruatua* ka ametialasele töötamisele; vrd *oikein vakavaini, šuvaitši työjellä, še aivoin noušoo, i lehmät lypšäy, i ruokua laittau* 'oli väga tõsine inimene, armastas tööd teha, tõsisis vara, lüpsis lehmad ja tegi süüa' (SSA 2017), *mieš työjeli pellolla, heposella, kynty* 'mees töötas põllul, kündis hobusega' (SSA 2017) ja *šilloi mie kakši vuotta koulušša Kolvičašša ruovoin* 'siis ma töötasin kaks aastat Kolvitsa koolis (õpetajana)' (LEZ 2018), *ispolkomašša ruato enne* 'töötas varem täitevkomitees' (LEZ 2018). Tänapäeva keelekasutuses on seega need verbid üksteisega asendatavad.

Need verbid on levinud erinevates karjala murretes, mis peegeldub ka kogutud materjalis. *Ruatua* on kasutusel kogu karjala murdealal (päriskarjalas, Tveri karjalas ja Aunuse karjalas), *työjellä* esineb suhteliselt väikesel alal Valge mere Karjala põhjapoolsemates murrakutes. Keelejuht AEM, keda Konkka intervjueris 1987. aastal, kasutab peaaegu ainult verbi *ruatua* (*työjellä* esineb tema kõnes ainult ühe korra). See pole üllatav, kuna AEM on sündinud Vuonninenis, lõunapoolsemas Karjala külas, kust Kolvitsasse emigreeruti. AEM-i tütar LEZ, keda intervjuerisime 2017. ja 2018. aastal, kasutab mõlemat verbi mõlemas tähenduses, kuid siiski rohkem verbi *ruatua*. LEZ on sündinud juba Kolvitsas, kus oli palju väljarännanuid ja nende järglasi Kiestinki ja Oulanka kihelkonnast – *työjellä* kasutusalt. Võrdluseks võib tuua SSA, kelle juured on põhjas, Oulanka kihelkonnas, ja kes samuti kasutab mõlemat verbi mõlemas tähenduses, kuigi sagedamini verbi *työjellä*.

Mõne sõna geograafiline levikuala on tundmatu, nt kasutavad kolvitslased kahte sõna 'arvama, mõtlema' kohta: *duumaija* ja *tutkie*. Esimene on hästi mugandatud vene laensõna (< *думать*), mis esineb kogu karjala keelealal (Torikka 2009). Teise sõna leviku kohta selles tähenduses andmeid ei ole, *tutkie* ainsa tähendusena esitatakse 'uurima, välja selgitama' (Torikka 2009; Fedotova, Bojko 2009; Zaikov, Rugoeva 1999). Meie materjalis esineb *tutkie* aga 15 korda (viiel keelejuhil: MIB 1972, LEZ 2017/2018, AAG 2017, GAB 2018, OAP 2018) ja ainult tähenduses 'arvama, mõtlema', nt (kosjajutt) *kuin työ tutkitta ... meilä olis poeka, kun teilä olis tytär* 'kuidas te arvate, meil oleks poiss, kuid teil oleks tüdruk' (MIB 1972), *a siitä tutkin, a možet mie teräväh kuolen* 'ja siis ma mõtlesin, äkki ma suren varsti' (LEZ 2018). Verb *duumaija* on siiski meie materjalis ülekaalus ja enamik neist, kes kasutasid *tutkie* selles tähenduses, kasutasid ka verbi *duumaija*, nt *duumaičen pervyj raz pšeničkasta* 'arvan, et (tegin seda) esimest korda nisust' (LEZ 2018). Küsimusele, millal kasutatakse ühte ja millal teist, vastasid nii GAB kui ka LEZ, et tähenduses erinevust ei ole, ainult et *duumaija* on „ryššän šana” ('vene sõna'), *tutkie* aga oma karjala sõna.

Me ei tea, kas *tutkie* kasutamine tähenduses 'arvama, mõtlema' on Kolvitsa keeles uuenduslik või on tegu Mandri-Karjalast päritud joonega, mis esineb nii väikesel alal, et sõnavarakogud seda ei registreeri. Seega ei ole teada, kas geograafia – kolvitslaste päritolu erinevatest kohtadest Karjalas – mängib rolli nende sõnade kasutuses.

Näiteid samatähenduslike sõnade paralleelse kasutuse kohta leidub ka nimi-sõnade hulgas. Maastikuvorme tähistavate sõnade *termä* ja *čokka* seletused sõnaraamatutes mõnevõrra erinevad: *termä* 'järsema kallakuga) nõlvak, kallas; kungas' ja *čokka* 'kõrgendiku tipp, künka tipp' (Zaikov, Rugoeva 1999; Torikka 2009). Võrgusõnaraamatu (Torikka 2009) ja Fedotova, Bojko (2009) näidete ning Denis Kuzmini välitöödel kogutud andmete põhjal võib öelda, et *termä* esineb päriskarjala nii lõuna- kui ka põhjamurdes (v.a selle loodeservas Oulankas), *čokka* esinemisala on seevastu palju väiksem, hõlmates põhjamurde kõige põhjapoolsemaid murrakuid, kuhu ta on laenatud saami keelest. Mõlemad sõnad esinevad sageli Kolvitsa materjalis ja tihti samas tähenduses. Kui GAB (2018) ja IAM (2018) määratlesid mõlemad 'künkana', kuid ütlesid, et *čokka* on pindalalt väiksem ja madalam kui *termä*, siis meie sujuvaim keelejuht LEZ ütles, et nende vahel tähenduserinevust ei ole. Tähenduserinevuse puudumist võib täheldada kohanimestikis, kus sõnu *termä* ja *čokka* kasutatakse kohanimede geneerilise osana, mis tähistavad ühte ja sama maastikuvormi, vrd *Jyrkilänčokka* ja *Jyrkiläntermä*, *Muari(e)nčokka* ja *Muari(e)ntermä*.⁵ Keelejuhid tunnevad ja kasutavad mõlemat sõna, kuid nende eelistustes ilmneb sõnade Mandri-Karjala kasutusala. Näiteks NAL, kes on sündinud 1907. aastal Kiestinkis, kasutab 1987. aastal tehtud lindistustes peaaegu ainult *čokka*. AEM (1987) ja tema tütar LEZ (2017/2018), kelle juured on lõunas Vuonninenis, kasutavad aga enamasti *termä*.

Tabel 2 võtab kokku käsitletud tähendusrühmad, paralleelsõnad ja varieerumise tüübid.

Tabel 2. Idiolektisisene varieerumine sõnavaras.

Tähendus	Alternatiivid	Varieerumise tüüp eri idiolektides
vaimse ja/või omandatud oskuse/võime verb 'oskama, võima'	<i>mahtua</i> vs. <i>maltua</i> vs. <i>šuattua</i>	diatopiline ⁶ , kontekstipõhine (kas laiend on verb või nimisõna), vaba
'aru saada, mõistma'	<i>ymmärtyä</i> vs. <i>maltua</i>	diatopiline, [?] kontekstipõhine (eitus), vaba (ainult paari kõneleja keeles)
'töötama, tööd tegema'	<i>ruatua</i> vs. <i>työjellä</i>	diatopiline, vaba
'arvama, mõtlema'	<i>duumaija</i> vs. <i>tutkie</i>	vaba
'(väike) kungas, mäekink'	<i>čokka</i> vs. <i>termä</i>	diatopiline, [?] vaba

Tuleb märkida, et kaartide (Bubrih jt 1997) ja sõnaraamatute (Zaikov, Rugoeva 1999; Torikka 2009; Fedotova, Bojko 2009) põhjal ei saa teha kaugeleulatuvaid järeldusi sõnade geograafilise leviku kohta Karjalas. On võimalik, et sõna esineb teatud murrakus, kuid selle esinemist ei ole talletatud. Tähtsate mõistete väljendamine sünonüümidega pole siiski loomulik, kuna see läheb vastuollu keeleökoonomia printsiibiga. Kolvitsa on aga segamurre, mis on lahus päriskarjala murdekontiinu-

⁵ Sõnapaar *vuara* ja *tunturi* esineb samuti sageli kohanimedes. Kolvitslased eristavad nende sõnade tähendust siis, kui need esinevad üldnimenä – esimene tähistab metsaga kaetud mäe (kaasa arvatud selle tippu), teine mäe või mäeahelikku, mille tipud on paljad. Seevastu Kolvitsa ümbruse kohanimedes on *vuara* ja *tunturi* paralleelselt kasutusel, nt *Kivivuara* ja *Kivitunguri* on sama maastikuvorm, nagu ka *Kotivuara* ja *Kotitunguri*, *Kuušivuara* ja *Kuušitunguri*, *Okat't'ivanvuara* ja *Okat't'e(v)skatunguri*, *Valkievuara* ja *Valkietunguri*.

⁶ Diatopilise varieerumise all mõtleme siin kõneleja enda, vanemate või vanavanemate geograafiaga ehk muredetaustaga seletatavat varieerumist.

mist. Isoleeritus konserveerib diatopilist varieerumist, mis antud juhul väljendub ühe kõneleja valiku varieerumises sama mõiste tähistamisel. Kui Kolvitsa piirneks päriskarjala murdekontiinumiga, siis naabermurrakud toetaksid ühe sõna kasutamist teise arvel ja me ilmselt ei leiaks nii palju alternatiive.

2.2. Idiolektisisene varieerumine morfofonoloogias ja morfoloogias

Võib oletada, et varieerumine seotud morfeemide ja väiksemate struktuuriüksuste vormides väljendub teistmoodi ja sõltub teistest faktoritest kui täistähenduslike sõnade puhul. Selles peatükis käsitleme varieerumist nii morfoloogias kui ka morfofonoloogias. Alustame viimasega ja täpsemalt astmevaheldusega.

Päriskarjala murde laadivahelduse süsteem on üks komplekssemad läänemeresoome keelte hulgas. Erinevalt soome ühiskeelest ja Aunuse karjala keelest allub päriskarjala murretes laadivaheldusele ka **tüvesisene** *-st/-št-*, muutudes nõrgas astmes *-ss/-šš-*ks; nt *laštu* 'laast' : *laššut* 'laastud', *opaštuo* 'õppima' : *opaššun* 'õpin' (Zaikov 1987: 31, 33; Bubrih jt 1997: kaart 64). Kuid Kolvitsas ei ole see vaheldus korrapärane. Päriskarjala keeles esimene ja kolmas infinitiiv (ning muud neist moodustatud infiniitsed vormid), kindla kõneviisi oleviku ja lihtmineviku ainsuse kolmas isik ning lihtmineviku mitmuse esimene ja teine isik, nagu ka käskiva kõneviisi vormid (välja arvatud 2SG-vorm) esinevad ühetüvelistes verbides tugevas astmes kujul *-st-*. Nõrgas astmes (*-ss-*) on seevastu kindla kõneviisi oleviku ainsuse ja mitmuse esimene ja teine isik ning lihtmineviku ainsuse esimene ja teine isik, käskiva kõneviisi 2SG-vorm ja umbisikulise tegumoe olevik, lihtminevik ja partitsiibid (Bubrih jt 1997: kaart 64). Kolvitsa materjalis esineb rohkesti kõrvalekaldeid sellest süsteemist ning üldjuhul esineb tugev aste (*-st-*) nõrga (*-ss/-šš-*) asemel. Ainult ühel juhul täheldasime nõrga astme kasutamist (*iššuiima* 'istusime', AKA 1972) tugeva (*istuima*) asemel. Seega kipuvad Kolvitsa karjalased üldistama tugevat ja mitte nõrka astet.

Tihti kasutab sama isik nõrga ja tugeva astme vormi segamini; vrd *paissettih* ja *paistettih* 'küpsetasid, praadisid' (SSA 2017), *pöläššyin* ja *pöläštyin* 'ehmusin' (SSA 2017), *en muissa* ja *en muista* 'ma ei mäleta' (AKA 1972; NVI 2018), *issut* ja *istut* 'istud' (LEZ 2018), *iššutah* ja *istutah* 'istuvad' (FSK 1972), *issuttih* ja *istuttih* 'istusid' (LEZ 2018). Kõikumist esineb nii täiskeelsete kõnelejate keeles, nagu AKA (1972) ja FSK (1972), kui ka tänapäeva poolkeelsete kõnelejate hulgas, kes lapsepõlves ei omandanud keelt täiel määral, nagu näiteks NVI (snd 1956), meie kõige noorem keelejuht. See tähendab, et kuigi tegu on erosiooniga (astmevahelduse reegli lõdvenemisega), ei saa seda alati seletada üksikkõneleja vähenenud keelekompetentsiga.

Ka muude laadivaheldusele alluvatele konsonantide ja konsonantühendite kasutamisel esineb ebakindlust, kuid tegu on enamasti üksikute eksivormidega (*hapax legomenon*). See on seletatav struktuurilise erosiooniga, vabast varieerumisest nende näidete puhul rääkida ei saa. Kontraheerunud verbide hulka kuuluv verbil *ruveta* 'hakkama (pihta), alustama' on karjala murretes reeglipärane astmevaheldus: nõrk aste *-v-* esineb esimeses infinitiivis, oleviku ja lihtmineviku

3PL-vormides (ja nendega homonüümsetes umbisikulise tegumoe vormides) ning imperatiivi 2PL-vormis; tugev aste *-p-* esineb kolmandas infinitiivis, kindla kõneviisi oleviku ja mineviku muudes isikutes (jaatuses ja eitus) ning imperatiivi 2SG-vormis. Sujuvaima keelekasutusega LEZ järgib seda süsteemi: *rupet* 'hakkad', *en rupie* 'ma ei hakka', *rupeammä* 'hakkame' jne, kuid ühel korral kasutab ta nõrgaastmelist vormi oleviku esimeses isikus: *konše mie ruven ruatamah, miula kirves täššä* 'kui hakkas tööle, minul on kirves kaasas' (LEZ 2018). Verb *nähä* 'nägema' pöördub päriskarjala murretes lihtminevikus *näin, näit, näki, näimä, näittä, nähti*, kuid Kolvitsas on ainsuse ja mitmuse esimeses ja teises isikus üldistunud nõrgaastmeline *v*-vorm: *nävin* 'nägin' (GAB 2018; LEZ 2018; OAP 2018), *nävimä* 'nägame' (LEZ 2018); vorme *näin, näit* jne ei esine 2017/2018-materjalis. Uus astmevaheldusmall paistab olevat stabiilne, kuigi esineb ka sporaadilist *v*-vormi laienemist kolmandale isikule: *nävi* 'nägi' (LEZ 2018).

Kolvitslased üldjuhul käänavad laadivahelduslikke nimisõnu reeglipäraselt, kuid 2017. ja 2018. aastal intervjueritud keelejuhid eksivad üksjagu. Päriskarjala murdealale (v.a piirikarjala alale lõunas) on omane reeglipärane vaheldus *tk : t* (nt *pitkä : pität, matka : matašša*, MIB 1972) (Zaikov 1987: 32). Kuid mitmuse *pität* 'pikad' kõrval kasutas poolkeelne kõneleja NVI (2018) ka vormi *pitkät*. See on ilmselt analoogia alusel moodustatud vorm, mille üldistumine viiks selle vaheldustüübi kaoni ja paradigma tasandumiseni. Sama kehtib ka vahelduse *t : v* kohta, mis on omane kogu päriskarjala murdealale, v.a kõige lõunapoolsemad murrakud. LEZ, kes muidu kasutab astmeid õigesti (*šota : šovan*), moodustas vormi *šotan* (LEZ 2017). Vaheldus *nt : nn* on veel laiema levikuga, hõlmates kogu karjala keeleala. Siingi täheldasime reeglipäraste vormide (nt *rannalla*, OAP 2018) kõrval tugevaastmelise *rantašša* esinemist (OAP 2018). Vaheldus *t : j/Ø* tüüpsõnas *täti* 'tädi' on omane Valge mere Karjala murretele ja seega ka Kolvitsale (nt *täin kera* 'tädigä', *täil'lä* 'tädil', SSA 2017), kuid SSA moodustas ka tugevaastmelist alalütlevat *tät'il'lä*.

Päriskarjala murretes varieeruvad paljud **lihtmineviku vormid**. See tuleb esile muu hulgas ühetüvelistes verbides, mille lihtmineviku vormi lõpus oli algsest *-ti/-di* (kus klusiil kuulub tüvesse ja *-i* on mineviku tunnus). Läänemeresoome keeltes toimus tüve lõppkonsonandi nõrgenemine *-s/-z*-ks, kuid see muutus ei levinud karjala murretes ühtlaselt (Zaikov 2000: 125). Päriskarjala murretes esineb kõikumist *-ti/-di* ja *-si/-zi* vahel; vrd *löyti-/löydi-* ja *löysi-/löyzi-* 'leidis', *työnti-/työndi-* ja *työnsi-/työnzi-* 'saatis, lähetas' (Zaikov 2000: 125–127). Üheksa antud tüüpi kuuluvat verbi esinevad Kolvitsa materjalis indikatiivi lihtmineviku vormis. Valik *-ti/-di* ja *-si/-zi* vahel ei paista sõltuvat keelejuhist, tema päritolust Mandri-Karjalas (individuaalseid erinevusi me ei tuvastanud) ega sõna fonoloogiast või fonotaktilisest struktuurist (päriskarjala murretes on tüve häälikulist koosseisu peetud valiku mõjutajaks, vt Zaikov 2000: 129). Ainsaks mõjuteguriks on lekseem. Üheksast verbist kaheksa esinevad kas *-ti/-di* või *-si/-zi* minevikuvormiga, kuid mitte mõlemaga. See tähendab, et konkreetsete verbid eelistavad ühte lihtmineviku vormi; nt verbid *kiertyä, pyytyä, kumartua* esinevad lihtminevikus üksnes *-ti/-di*-kujul (*kierti* 'keeras, väänas', AKA 1972; *pyytimä* 'püüdsime', MKA 1972; *pyyti* 'püüdis', LEZ 2017; *kumarti* 'kummardas', AKA 1972), *tuntie, löytöä* ja

tietyä aga ainult *-si/-zi*-kujul (*tunsin* 'tundsin', AKA 1972; *löysimä* 'leidsime', MKA 1972; *tiiesi* 'teadis', LEZ 2017).

Verb *lentyä* 'lendama' oli materjalis ainsana mõlemas vormis. See esines ühel keelejuhil ühe intervjuu jooksul: LEZ (2018) kasutas seda verbi samas isikus ja arvus ja sama ühendverbiga ('ära lendama'); vrd *lenti piästä poikeš* 'lendas mu peast ära' ja *mitä vielä piähä mäni, toisešta puolešta lensi poi's* 'mis tuli pähe, lendas pea teiselt poolt ära'. Seega ei pea viimase põlvkonna kõnelejad enam rangelt kinni reeglist, mille kohaselt igale verbile vastab üks lihtmineviku vorm.

Keerulisem on lugu **kontraheerunud verbide lihtminevikuga**, mis samuti esinevad kahel kujul: *-si/-zi* ja ilma *s*-ita kuju; vrd *makasi* ~ *makai* 'magas', *rupesi* ~ *rupei* 'hakkas, alustas' (Zaikov 2000: 67, 130–137). Mõlemad on kasutusel kogu ajaloolisel pärisKarjala murdealal, v.a selle edelaserva mõnes piirikarjala murrakus, kus esineb ainult ilma *s*-ita vorm (Pulkkinen 1968). Liikudes pärisKarjala murdealal põhja poole, sagenevad *-si/-zi*- lihtmineviku vormid. Zaikov (2000: 133) kirjutab, et põhjas, Valge mere Karjala murrakutes esinevad need kaks varianti paralleelselt tihti samade verbidega ja isegi sama inimese keeles.

Uurisime lihtmineviku *-si/-zi* ja *-i* esinemist meie materjalis järgmiste parameetrite suhtes: keelejuhi ja tema esivanemate geograafiline taust, materjali kogumise aasta (otsides põlvkondadevahelisi erinevusi) ja kontekst (sõna, sõnavorm ja selle fonoloogilised/fonotaktilised omadused). Viimase parameetri kohta on andmeid varasemates töödes. Pulkkinen täheldab, et kui tüvi lõpeb *i*-ga, siis esineb *s*-vorm. Zaikov (2000: 133) märgib Oulankas, Kiestinkis ja Pistojärvis tehtud tähelepanekute põhjal, et ilma *s*-ita vormi eelistatakse kindla kõneviisi ainsuse kolmandas isikus. Materjalis esinesid 25 kontraheerunud verbi lihtmineviku vormid. Vormide jaotuse alusel võime väita, et valik *s*-iga ja *s*-ita vormi vahel ei ole sõnatundlik: 11 verbi esinesid ainult *s*-vormiga, kuus ainult *s*-ita vormiga ja kaheksa mõlemaga. Viimane näitab, et leksikaalne tähendus ei määra mineviku vormi.

Kolvitsa materjal toetab Zaikovi (2000) väidet, et Valge mere Karjala murrakutes sama verbi paralleelvormid esinevad mõnikord sama kõneleja keeles, nt MKA ütleb 1972. aastal *rupesi* 'alustas' ja natuke hiljem *rupei* 'alustas'; FSK (1972) ütleb nii *šiip-pasi* kui ka *šiippai* 'puudutas'; aastate 2017/2018 intervjuudes kasutab LEZ *makasimä* 'magasime', aga ka *makain* 'magasin', *varain* 'kartsin', aga ka *varasima* 'kartsime'. Seevastu mõni kõneleja eelistab ühte vormi teisele. 1972. aasta materjalis on kaks vastandit: AKA moodustab lihtmineviku vorme üheksast kontraheerunud verbist (kokku 15 eri vormi), nendest kõik *s*-iga vormid; MKA moodustab *s*-ita vorme viiest verbist ja ainult ühest verbist *s*-iga vorme. Neid erinevusi on raske seostada Mandri-Karjala murdegeograafiaga, sest AKA juured on Oulankas ja MKA juured Oulankas ning naaberkihelkonnas Kiestinkis. Aastate 2017/2018 materjalis ei esine idiolektide vahel nii suuri erinevusi. Järelikult võivad varasema materjali erinevused siiski pärineda Mandri-Karjalast ning olla kolmanda ja neljanda põlvkonna kolvitslaste keeles juba tasandumas. Paistab ka, et *s*-vorm on viimase põlvkonna kõnelejate hulgas üldistumas ilma *s*-ita vormi arvel.

Mis puudutab vormi valikut, siis paistab see tõesti olevat sõltunud häälikulisest ümbrusest. Kolvitsas on *s*-ita vormi kasutamine kõige tõenäolisem, kui tüve lõpus

on *-e*, ning vähem tõenäoline, kui tüve lõpphäälik on *-a/-ä*; kõige ebatõenäolisem on selle esinemine juhul, kui tüvi lõpeb mõne muu häälikuga. Tüve lõpphäälik paistab kaotavat oma tähtsuse aastate 2017/2018 materjalis, kus varieerumine tundub olevat vaba, kuigi esinemiste nappuse tõttu ei saa selles kindel olla. Zaikovi täheldatud sõltuvus vormi isikust ja arvust on siiski veel alles. Ka uuemas materjalis on ilma *s-ita* lihtmineviku esinemise tõenäosus suurem, kui tegu on ainsuse kolmanda isiku vormiga. Morfotaktika seisukohalt tähendab see, et kui lihtmineviku tunnus on sõna lõpus, siis on tõenäolisem, et see on ilma *s-ita*.

Tulles tagasi nimisõnade juurde, väärivad tähelepanu eksemplid mõne kahe-tüvelise nimisõna käänamises. Sõna **kieli** 'keel' arvu- ja käändevorme moodustatakse kas vokaal- või konsonanttüvest. Ainsuse osastav moodustatakse konsonant-tüvest, nt *tiesi kieltä, äijän tiesi* 'oskas keelt, oskas hästi' (LEZ 2017), mille asemel kohtame Kolvitsas ka vokaaltüvelist vormi: *kaikki puajima tätä ryššän kieliä* 'kõik rääkisime seda vene keelt' (LEZ 2017), *miun kieliä maltetih* 'said minu keelest aru' (OAP 2018). Selle vormi üldistumine oleks üks samm allomorfa vähenemisel, mis on omane väljasurevatele keeltele (Wolfram 2007: 7).

Huvitavamad on siiski näited, kus kahe tüve kasutamine sama käändevormi väljendamiseks ei paista olevat erand ning mis ei ole otseselt seletatavad vähenenud keelekompetentsiga. Sõnal **moršien** 'mõrsja, noorik' on päriskarjala murretes kaks muutetüve: lühike, mida kasutatakse ainsuse nimetavas (*moršien*) ja osastavas (*moršienta*), ja pikk, mida kasutatakse ülejäänud käändevormides (*moršiemmen, moršiemella, moršiemelta* jne) (Zaikov, Rugoeva 1999; Fedotova, Bojko 2009; Torikka 2009). Meid huvitasid sõna *moršien* vormid, mis ei ole ei nimetavas ega osastavas. Selliseid vorme esines viie keelejuhi jutus (1972. aastal).

Pikem tüvevariant *moršieme-* oli ootuspäraselt ülekaalus neis käänetes, kus pikka vormi kasutatakse: materjalis esinesid omastav *moršieme-n*, alalütlev *moršieme-lla* ja saav *moršieme-kše*. AKA kasutab pikka tüve viis korda, MAA kaheksa korda, FSK 12 korda ja MKA 14 korda. Kuid MAA, FSK ja MKA jutus esineb ka lühemast tüvevariantist moodustatud omastava vorm *moršie-n* (MAA kasutab seda vormi üks kord, FSK ja MKA kumbki kaks korda). Lisaks sellele esineb keelejuhi MIB jutus ühel korral lühema tüvega moodustatud alalütlev *moršie-lla*.

Tuleb märkida, et osa nendest viiest keelejuhist kasutavad nimetava *moršien* (või *moršein*) kõrval lühikest nimetava vormi *moršie* (materjalis oli seitse esinemist). Lühemast tüvest moodustatud omastava ja alalütleva vormid võivad olla uuendusliku vokaallõpulisel nimetava *moršie* käändevormid või on hoopis uuenduslik nimetava vorm nendelt analoogia kaudu tagasi tuletatud.

Raske on ka öelda, kas valik tüvede *moršieme-* ja *moršie-* vahel sõltub keelevälisest teguritest, nagu päritolu. MAA on sündinud Vartielpampi (Oulanka kihelkond), MKA Niskas (Oulanka kihelkond), MIB Pistojärvi kihelkonnas, AKA ja FSK on sündinud Kolvitsas. Selleks tuleks lähemalt uurida allomorfide levikut Mandri-Karjalas. Materjalist ilmneb, et kui keelejuht räägib piisavalt kaua mõrsja teemal, kasutab ta varem või hiljem ka erandlikku vormi. Kõnelejad, kelle jutus esineb see sõna kõige sagedamini, kasutavad ka lühemat tüve pika asemel. Mõni keelejuht kasutab alter-

natiive sama jutu sees ja isegi identsetes fraasides, nt MKA (1972) ütleb *moršien puolešta* 'mõrsja poolt' ja paar lauset hiljem *moršiemen puolešta*.

Idiolektisisene varieerumine muutub mitmetahulisemaks, kui võtta arvesse esinemissagedusi (eeldusel, et need on piisavalt suured). Kolvitsa karjalased kasutavad kahte postpositsiooni väljendamaks tähendust 'koos, kaasas, kellegi/millegi abil': *kerä* (nt *naisen kerä* 'naisega', GAB 2017) ja alalütlevat vormi *keral(la)* (nt *tuaton keralla* 'isaga', GAB 2017). Nendel lähedastel postpositsioonidel on sama tähendus, kuid erinev levik karjala murretes. Bubishi jt (1997: kaart 133) järgi on *kerä* peamine komitatiiv-instrumentaalne postpositsioon alal, kust tulid kolvitslaste (esi)vanemad – Oulanka, Pistojärvi, Uhtua ja Vuokkiniemi kihelkonnas on see kaardi järgi ainus võimalik vorm ning Kiestinki ja Kieretti kihelkonnas valitsev vorm; kokku on nendes kuues kihelkonnas 22 kohta märgitud *kerä*-aladeks. Postpositsiooni vorm *keral(la)* esineb vaadeldaval territooriumil ainult kolmes kohas: Kämpälis ja Kiestinkis (Kiestinki kihelkond) ja Tyrhys (Kieretti kihelkond); väljaspool seda ala on *keral(la)* omane mõnele päriskarjala lõunamurde murrakule. Võrgusõnaraamat (Torikka 2009) esitab näiteid ka Vuokkiniemist.

Otsisime kahe tagasõnakuju esinemist meie suuremates andmekogudes (1972 ja 2017/2018). Tabelis 3 esitame nende sageduse selliste keelejuhtide salvestistes, kes kasutasid komitatiiv-instrumentaalset tagasõna vähemalt kümme korda. Meie üllatuseks esines *keral(la)* sagedamini kui *kerä*: vrd 27 vs. 26 juhtu (1972) ja 68 vs. 43 juhtu (2017/2018).

Tabel 3 näitab, et üksikkõnelejate eelistustes esineb suuri erinevusi. 1972. aastal eelistab MKA selgelt *kerä*, samal ajal kui FSK paistab eelistavat *keral(la)*. 2017/2018 materjalis on erinevused veelgi suuremad: SSA jutus esineb *kerä* 20 korda, *keral(la)* ei esine kordagi; LEZ seevastu kasutab 54 korda vormi *keral(la)* ja ainult ühel korral *kerä*. Seega ei ole tänapäeva Kolvitsa karjala keel sugugi ühtlane – pigem on varieeruvus suurenenud. Võib öelda, et Kolvitsa karjalaste keel on selles osas viimase 45 aastaga mitte kokku, vaid lahku kasvanud.

Kõnelejate erinevaid tagasõnaeelistusid ei ole võimalik seletada geograafia ega keele erosiooniga. Näiteks nii SSA kui ka LEZ-i juured on kihelkondades, mis Bubishi jt (1997) järgi peaksid olema *kerä*-alad, olgugi et andmed on puudulikud. Erinevusi võiks seletada keele hääbumisega Kolvitsas: kuna karjalased ei suhtle enam omavahel karjala keeles, kasvavad nende idiolektid vähese kasutuse tõttu lahku. Kuid erinevate eelistuste algne põhjus peaks olema mujal, sest, nagu näha tabelist 3, olid tagasõna kuju valikuerinevused keelejuhtide vahel märkimisväärsed juba 1972. aastal – ajal, kui küla oli veel valdavalt karjalakeelne ning karjala keel oli igapäevase suhtluse keel.

Tagasõna kuju valik ei sõltu ka tagasõnafraasi semantikast. Mõlemad kujud väljendavad kaasnemise (ingl *concomitance*) semantilise välja peamisi tähendusi, nagu kaaslane, vahend ja materjal (Lehmann, Shin 2005); nt kaaslane: *naisen kerä lähtih* 'läksid naisega' (GAB 2017), *ämmö ukon keralla* 'vanaema vanaisaga' (LEZ 2018), vahend: *šammuta sie kun heinän ta lehen kerä* 'kustuta see rohu ja lehtedega' (MKA 1972), *kirvehen ta vasaran keral* 'kirve ja haamriga' (LEZ 2018), materjal: *vietra šeiso*

juomisen kera 'seal on ämber joogiga' (SSA 2017), *rautojen keralla lippahat* 'rauast (või rauaelementidega) kummutid' (FSK 1972).

Kuna kõik tabelis 3 loetletud keelejuhid (v.a SSA) kasutavad mõlemaid tagasõnakujusid, jääb vastamata küsimus: miks otsustab kõneleja konkreetses suhtlus-situatsioonis ühe või teise vormi kasuks? Tagasõna valik ei tundu sõltuvat geograafiast, keele erosioonist ega semantikast. Olgugi et peaaegu kõik keelejuhid kasutavad mõlemaid kujusid vaheldumisi, näitab suur erinevus nende eelistustes, et varieerumine ei ole päris vaba.

Tabel 3. Komitatiiv-instrumentaalsete tagasõnade *kera* ja *keral(la)* esinemissagedus.

Andmestik		<i>kera</i>	<i>keral(la)</i>	
1972	Σ (kõik esinemised materjalis)	26	27	
	Keelejuhid, kes kasutavad komitatiiv-instrumentaalset tagasõna vähemalt kümme korda	AKA	5	6
		FSK	3	10
		MKA	17	3
2017/2018	Σ (kõik esinemised materjalis)	43	68	
	Keelejuhid, kes kasutavad komitatiiv-instrumentaalset tagasõna vähemalt kümme korda	LEZ	1	54
		AAG	12	5
		SSA	20	0
		OAP	8	2

Tabel 4 võtab kokku varieerumise morfofonoloogias ja morfoloogias idiolekti tasandil. Võrreldes tabelleid 2 ja 4, on näha, et kui idiolektisene sõnavara varieerumine on tihti seletatav geograafiaga (st esivanemate päritoluga Mandri-Karjalas), siis morfoloogia puhul ei mängi geograafia erilist rolli – tähtsaimaks teguriks on keele erosioon.

Tabel 4. Idiolektisene morfofonoloogia ja morfoloogia varieerumine.

Valdkond ja nähtus	Alternatiivid	Varieerumise tüüp eri idiolektides
Laadivaheldus verbides, mille tüves on <i>-st</i> : tugev aste nõrga asemel	<i>-st/-št-</i> vs. <i>-ss-/-šš-</i>	vaba, keele erosioonist tingitud
Laadivaheldus muudes verbides: nõrk aste tugeva asemel	<i>-v-</i> vs. <i>-p-</i> <i>-v-</i> vs. <i>-k-</i>	keele erosioonist tingitud
Laadivaheldus nimi- ja omadussõnades: tugev aste nõrga asemel	<i>-tk-</i> vs. <i>-t-</i> <i>-t-</i> vs. <i>-v-</i> <i>-nt-</i> vs. <i>-nn-</i> <i>-t-</i> vs. <i>-j/Ø-</i>	keele erosioonist tingitud
Ühetüveliste verbide lihtminevik, mille tüve lõpus on <i>-t/-d</i>	<i>-ti/-di</i> vs. <i>-si/-zi</i>	kontekstipõhine (lekseem), keele erosioonist tingitud
Kontraheeritud verbide pikk ja lühike lihtminevik	<i>-si/-zi</i> vs. <i>-i</i>	vaba, kontekstipõhine (tüvehäälik ja mineviku tunnuse asukoht)
Ainsuse osastava lõpp	<i>-tä</i> vs. <i>-(i)ä</i>	keele erosioonist tingitud
Sõna <i>moršie(n)/moršei(n)</i> omastav ja obliikvakäanded	<i>moršieme-</i> (pikk tüvi) vs. <i>moršie-</i> (lühike tüvi)	vaba
Komitatiiv-instrumentaalne tagasõna	<i>kera</i> vs. <i>keral(la)</i>	vaba

3. Lõpetuseks

Võib väita, et Kolvitsa karjalaste keel on kolme jõu surve all:

1. Sund säilitada Mandri-Karjalast päritud murdejooni ja -erinevusi, et hoida pere sees sidusust eri põlvkondade vahel. Karjalas sündinud esimese põlvkonna Kolvitsa elanikud andsid lastele edasi oma sünnikoha murdejooni, kes omakorda pärandasid neid oma lastele jne.⁷

2. Sund tasandada geograafilisi erinevusi ning sulandada kohalikud keelevarian did ühtseks keeleks. Vaistlik keele ühtlustamine kogukonna sees viib ideaalis karjala keele Kolvitsa murraku „standardiseerimiseni”.

3. Läheneva keelesurma paratamatus, mis toob endaga kaasa üldise ebakindluse vormivalikul, aga ka kindlamat laadi struktuurimuutusi, nagu morfoloogiliste paradigmade tasandumine (erandite kadu), morfotaktilise läbipaistvuse suurenemine (allomorfa kadu, aglutinatiivse väljenduse eelistamine flektiivsele) jne (vt Kehayov 2017: 12–17).

Vastusena erinevatele survetele kasutab üksikkõneleja suhtluses sama funktsiooni väljendamiseks erinevaid võimalusi. Kõrvalt vaadates sisaldab kõneleja keel rohkem vorme kui vaja ja keel tundub muutuvat hääbumise lävepakul rikkamaks, mitte vaesemaks. Keelematerjal näitab, et keskseid mõisteid ja grammatilisi funktsioone tähistavad alternatiivvormid varieeruvad mõnel kõnelejal vabalt. Niko Par-tanen ja Janne Saarikivi (2016) on täheldanud taolist „rikkust” ühe Aunuse karjala külakogukonna keeles, kuid ei täpsusta, kas see nähtus ilmneb kogukonnas tervikuna (ehk indiviidiülesel tasandil) või on see omane ka üksikkõneleja keelele. Selles artiklis keskendusime üksikkõneleja keelele ja näitasime, et suur motiveerimata varieerumine ei esine ainult idiolektide vahel, vaid ka idiolektide sees.

Uurimust toetas Saksa teadusfondi (Deutsche Forschungsgemeinschaft) uurimisprojekt KE 2239/1-1 (Petar Kehayov, Leibnizi Ida- ja Kagu-Euroopa uuringute instituut, Regensburg).

KIRJANDUS

Bubrih, Dmitrij V.; Beljakov, Aleksandr A.; Punžina, Aleksandra V. 1997. Karjalan kielen murrekartasto. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97.) Toim Leena Sarvas. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Coseriu, Eugenio 1988. Einführung in die allgemeine Sprachwissenschaft. Tübingen: Francke.

Fedotova, Viëno P.; Bojko, Tatjana P. 2009. Slovar' sobstvenno-karel'skih govovor Karelii. Petrozavodsk: Institut jazyka, literatury i istorii Karelskogo naučnogo centra RAN. [Виëно П. Федотова, Татьяна П. Бойко, Словарь собственно-карельских говоров Карелии. Петрозаводск: Институт языка, литературы и истории Карельского научного центра РАН.]

⁷ Alahinnata ei tohi ka üle põlvkonna ulatuvaid kontakte: lapsed veedavad tihti rohkem aega vanavanematega kui oma töö käivate vanematega. Mõni Kolvitsa keelejuht ütles, et kui poleks olnud vanaema, siis ta ei räägiks karjala keelt.

- Flydal, Leiv 1951.** Remarque sur certains rapports entre le style et l'état de langue. – Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab, kd 16, lk 241–258.
- Kehayov, Petar 2017.** The Fate of Mood and Modality in Language Death: Evidence from Minor Finnic. (Trends in Linguistics, Studies and Monographs 307.) Berlin–Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110524086>
- Kehayov, Petar; Kuzmin, Denis (ilmumas).** The Karelian Dialect of Kolvitsa, Kola Peninsula. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KPT-Kotus** = Karjalaisalueen pitäjien kartta. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Lehmann, Christian; Shin, Yong-Min 2005.** The functional domain of concomitance: A typological study of instrumental and comitative relations. – Typological Studies in Participation. (Studia typologica 7.) Toim C. Lehmann. Berlin: Akademie Verlag, lk 9–104. <https://doi.org/10.1524/9783050080536.9>
- Partanen, Niko; Saarikivi, Janne 2016.** Fragmentation of the Karelian language and its community: Growing variation at the threshold of language shift. – Linguistic Genocide or Superdiversity? New and Old Language Diversities. (Linguistic Diversity and Language Rights 14.) Toim Reetta Toivanen, J. Saarikivi. Bristol: Multilingual Matters, lk 21–64. <https://doi.org/10.21832/9781783096060-003>
- Pilvik, Maarja-Liisa; Plado, Helen; Lindström, Liina 2021.** Murded, varieerumine ja korpusandmed. Eitussõna paiknemine võru ja seto eitusaluses. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 771–796. <https://doi.org/10.54013/kk764a7>
- Pulkkinen, Paavo 1968.** Supistumaverbien imperfektityypit karjala-aunuksessa. (Suomi 113:2.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rozhanskiy, Fedor; Schwarz (Khoroshkina), Anna (ilmumas).** Pronominal system of Soikola Ingrian: personal, demonstrative, reflexive and reciprocal pronouns and their variation. – ESUKA – JEFUL, kd 13.
- Zaikov, Pekka 1987.** Karjalan kielen murreoppia. Opetusmoniste. Petroskoi: Petroskoin valtioniopisto.
- Zaikov, Pekka; Rugoeva, Larisa 1999.** Karel'sko-russkij slovar' (severno-karel'skie dialekty). Petrozavodsk: Periodika. [Пекка Зайков, Лариса Ругоева, Карельско-русский словарь (северно-карельские диалекты). Петрозаводск: Периодика.]
- Zaikov, Petr M. 2000.** Glagol v karel'skom jazyke. Grammatičeskie kategorii lica-čisla, vremena i naklonenija. Petrozavodsk: Izdatel'stvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta. [Петр М. Зайков, Глагол в карельском языке. Грамматические категории лица-числа, времени и склонения. Петрозаводск: Издательство Петрозаводского государственного университета.]
- Torikka, Marja (toim) 2009.** Karjalan kielen verkkosanakirja. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 18.) Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi
- Wolfram, Walt 2007.** Language death and dying. – The Handbook of Language Variation and Change. Toim Jack K. Chambers, Peter Trudgill, Natalie Schilling-Estes. Oxford: Blackwell, lk 766–787. <https://doi.org/10.1002/9780470756591.ch29>

Petar Kehayov (sünd 1972), PhD, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi soome-ugri süntaksi teadur (Jakobi 2, 51005 Tartu), petar.kehayov@ut.ee

Denis Kuzmin (sünd 1977), PhD, Helsingi ülikooli soome, soome-ugri ja skandinaavia uuringute osakonna teadur (Yliopistonkatu 3, 00014 Helsinki, Soome), denis.kuzmin@helsinki.fi

The Kolvitsa dialect of Karelian: Idiolect variation in a dying language

Keywords: endangered languages, linguistic variation, mixed dialects, idiolects, Karelian language, Kola peninsula

Our research question is whether the remarkable morphological diversity observed in dying Finnic languages occurs just on community level, or is it also characteristic of the usage of a single speaker. To answer this question we take a closer look at idiolect variation in a hitherto unexplored variety of Karelian, namely, the Kolvitsa dialect spoken in the Kola peninsula. Examining lexical, morphophonological and morphological variation we focus on the possible reasons behind the use of parallel forms. We observe that lexical variation is often conditioned by dialect geography, i.e. it depends on the origin of the (grand)parents of Kolvitsa residents from different regions of White Sea Karelia, whereas in the case of morpho(phono)logy the main factor behind choice and alternation is erosion of language structure.

Petar Kehayov (b. 1972), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Research Fellow in Finno-Ugric Syntax (Jakobi 2, 51005 Tartu), petar.kehayov@ut.ee

Denis Kuzmin (b. 1977), PhD, University of Helsinki, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, Researcher (Yliopistonkatu 3, 00014 Helsinki, Finland), denis.kuzmin@helsinki.fi